

פרשת מקץ, מקורות

ד"ר חזות גבריאל

1. ופרעה חולם

וכל הבריות אינן חולמין, אתמהא !!
אלא חלום של מלך, של כל העולם כולו הוא .

2. הנביא אשר אתו חלום יספר חלום, ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת, מה לתבן את הבר נאם ה'. (ירמיהו כג, כח)

3. הראשונה היא הגישה הנבואית, הטוענת כי מקור החלום הוא כוח חיצוני, המביא נבואה לאדם בעת שנתו, כך שאת פשר החלום יש להבין באותו מובן - כמגלה דבר הא-ל לאדם, עתידות או צפונות בהווה.

הגישה השנייה המובאת היא הגישה ה'סתמית' אשר טוענת כי מקור החלומות הוא מדברים בטלים כדוגמת דמיונות, טרדות היום או גירויים חושיים. אי לכך, גישה זו מבטלת את הקיום של כל משמעות פנימית או נבואית בחלומות.

הגישה השלישית דומה לגישה הפסיכולוגית הרווחת בימינו, והנה גישה נפוצה מאוד אצל חז"ל. גישה זו טוענת כי מקור החלום מנפש האדם, מפנימיותו, הרהוריו ורחשי ליבו, ועל כן, יש להבין את פשר החלומות מאותה נקודת מבט.

4. המבט הפסיכולוגי

לפני כמאה שנה, צמחה התפיסה הפסיכולוגית בנושא החלומות. במסגרתה, ניתן להבחין בשתי דמויות יסוד אשר יצקו תוכן רב בפענוח החלומות, עת ייסדו תיאוריות בנושא זה: זיגמונד פרויד ותלמידו קרל גוסטוב יונג. המשותף לגישתם הוא בזיהוי מקור החלום, כתופעה המבטאת את הלא-מודע שבאדם. החלום הוא בבחינת "דרך המלך להכרת הלא-מודע". כאשר ההבדלים בין גישותיהם נבעו מהשוני בתפיסת הלא-מודע.

5. גישתו של פרויד

פרויד האמין בלא מודע אישי הייחודי לכל אדם ואדם. הוא איבחן שני היבטים של החלום: הראשון, הסתירה והמתח שבין המראות שבהקיץ למראות שבחלום. השני, השפעת החלום על החולם: הן בנוכחות החלום במחשבותיו במהלך היום, הן ביכולתו להופיע מחדש, כשיחזור בזיכרונו בעקבות גירויים שונים, והן בנטיית החולם להדחיק את החלום עם יקיצתו ממנו. תופעות שכיחות אלו הביאו את פרויד לחקר החלומות כתוצר הפעילות הנפשית וכביטוי למשאלות לא מודעות, שבעזרת מנגנונים שונים, מיוצגות על ידי דימויים סימבוליים.

החלום כעומד בפני עצמו, ללא כל עבודת פענוח נראה כמנותק וחסר תכלית. ואולם, המחשבות, האירועים והמשאלות העומדות מאחורי המראות בחלום והמיוצגות על ידם, מתחברים יחד לרצף הגיוני המציג תמונה פנימית ברורה. כמשתמע מכך הסיק פרויד שאין הבל באף אלמנט בחלום. לכל מרכיב ישנה משמעות הנסתרת מהעין הניתנת להבנה. ככלל, ניתן לראות את החלום, לדעת פרויד, כייצוג של משאלות מיניות מוקדמות ומשאלות תוקפניות עצורות ומודחקות, אשר מצויות בקונפליקט עם חלקים שונים מנפש האדם (במונחי פרויד: 'אגו' ו'הסופר אגו'). אלו יקבלו את ביטוייהן בתוכן החלום בצורה מוסווית.

בתוך החלום קיים מנגנון צנזורה, אשר מכסה על תכנים לא מודעים העלולים לאיים על הנפש המודעת. כיסוי זה, נעשה בעזרת שלושה מנגנונים:

הסמלה - עיצוב האלמנטים של החלום בסמלים.
התקה - החלפת מרכיב אחד באחר, למשל המרת האדם מאיים באדם אחר, המאיים פחות.
עיבוי - חיבור של כמה מרכיבים בחלום לכדי אלמנט אחד המייצג את כולם.

6. גישתו של יונג

לעומת פרויד, אשר עסק בפן הנפשי הפרטי שבאדם, פיתח יונג תיאוריה ייחודית ושונה במהותה. הוא טען שמעבר לנפש הפרטית, אליה מדבר החלום ואותה הוא משקף, ישנו ממד של לא-מודע קולקטיבי. ממד זה מרחיב את גבולות הנפש הפרטית, ואת היכולת שלנו להבין את החלומות. יונג הבחין בכך שקיימים סמלים ומוטיבים החוזרים על עצמם בחלומות שונים, אצל בני אדם שונים. לטענתו, קיים אוצר משותף לכלל התרבות האנושית, ללא הבחנה בין מקום המוצא, השפה, התרבות או הדת, אשר יכול לצוף בתוך סיפורים, מיתוסים או חלומות. השיתופיות בגורל האנושי ובחוויות החיים מחברת את הפרט לכלל ומעניקה בכך את המשמעות לחלום.

הלא מודע הקולקטיבי הינו, אם כן, "רשת של תבניות קדומות, כלל אנושיות, המתקיימות מתחילת תולדותיה של האנושות ועד היום הזה" התבניות הללו אשר מוטבעות בנו באופן בסיסי, משפיעות אף על אופן קליטת החומר מן הסביבה ועיבודו הפנימי. יונג כינה תבניות אלו 'ארכיטיפים'. ה'ארכיטיפים' בנפש האדם הנם התגלויות לא רצוניות של תהליכים לא מודעים, ונובעים "ממרכיבים קולקטיביים מביניים של הנפש הכלל אנושית, מתת המודע הקולקטיבי".

"לחלום יש ערך של רעיון חיובי ומתווה דרך, או מטרה, אשר משמעותה החיונית עולה על זו של תוכן הודעה בקונסטלציה של רגע נתון".

יונג עסק גם באפשרות שהחלום יתפקד ברמה פרונונסטית (נבואית), המשקפת את העתיד. לטענתו, אנשים שאינם מסוגלים לראות את המציאות נכוחה ואינם חיים את חי התודעה שלהם באופן אמיתי ומציאותי, יחלמו חלומות פרונונסטיים. הוא הדגים רעיון זה באמצעות חלומו של נבוכדנצאר מלך בבל שהיה בעל שיגעון גדלות, וחלומו שיקף את סופו לעתיד.

יונג, אם כן, הציג השקפה שונה מזו של פרויד בכמה היבטים. ראשית, הוא הוסיף על הלא מודע האישי מימד רחב ועמוק יותר של לא מודע קולקטיבי, אשר משפיע על האדם ועל התפתחותו, ולכן גם על תמונות חלומותיו. הבנת הסמלים גם כן נבדלת בין שתי הגישות. על פי ההשקפה הסיבתית, סמלים שונים יבטאו משאלה אחת, מינית במהותה. לעומת זאת, ההשקפה התכליתית היונגיאנית טען שלכל תמונת חלום ערך משלה. השקפה זו מפנה מקום לחשיבות התודעה, ואינה מכירה בשום משמעות קבועה לסמלים. היא מעניקה עומק ורב מימדיות לכל תמונת חלום.

כמו-כן, אף כי פרויד ביקש מכל חולה את האסוציאציות האישיות שלו ואף הסתמך עליהם, הוא היה זה שנתן בסוף את הפירוש והמשמעות. וכנגד זאת טען יונג שאין זו הצלחה טיפולית מלאה שכן הסכמתו של החולה לפרשנות נבעה מסוגסטיה (השאה - שכנוע, עידוד חיזוני). האמת של החלום תלויה אך ורק, לדעת יונג, בהבנה ובהסכמה הכנה של המטופל לפרשנות, ולפיכך עליו להיות מעורב באופן פעיל בתהליך הפרשנות. לבסוף, בעוד שפרויד האמין כי החלומות נועדו להסתיר ולהסוות את המשאלות המיניות והתוקפניות המאיימות על הנפש ומעוררות חרדה, טען יונג שהחלומות דווקא באים בכדי לגלות לאדם את האמת לנפשו. זאת, כיוון שבסוד החלום טמון המפתח להתפתחות העצמי.

השקפתו של יונג, אם כן, היא חיובית ואופטימית בהשוואה לזו של פרויד. היא מבשרת, לא רק את היכולת של האדם, אלא גם את הדחף הטבעי שלו, להתפתח, להתקדם ולהתחבר ל"עצמי"

שלו. אין כאן גילוי של היצר אלא של היצירתיות והרוחניות, של הצעד קדימה ופנימה. בעוד אצל פרויד החלום הוא השומר על השינה, כגורם מאזן, אצל יונג הוא המעיר אותנו מטרדמתנו לקראת ערות התודעה, בבחינת "מה לך נרדם קום קרא אל א-לוקיך" (יונה א, ח).

7. הגישה הנבואית

על פי הגישה הנבואית, הא-ל נגלה לאדם או מגלה לו מסר כלשהו בתוך החלום. וכך מובא בגמרא: " ואמר רב יהודה אמר רב, שלשה צריכים רחמים: מלך טוב, שנה טובה, וחלום טוב... חלום טוב - דכתיב 'ותחייני'. (ברכות נה, א) שימוש הפסוק בלשון סביל מורה כי החלום כולו חיצוני לאדם ואין הוא חולם אלא מחלימים אותו.

החלום הראשון בתנ"ך

ויבא אלקים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האישה אשר לקחת והוא בעלת בעל. ואבימלך לא קרב אליה ויאמר ה' הגוי גם צדיק תהרוג!! הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם היא אמרה אחי הוא בתם לבבי ובניקיון כפי עשיתי זאת. ויאמר אליו האלקים בחלום: גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת ואחשודך גם אנכי אותך מחטא לי על כן לא נתתיך לנגע אליה. ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחייה, ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך. וישכם אבימלך בבוקר ויקרא לכל עבדיו וידבר את כל הדברים האלה באוזניהם וייראו האנשים מאד. (בראשית כ, ב-ח)

ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויוספו עוד שנא אותו. ויאמר אליהם שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי. והנה אנחנו מאלמים אלקים בתוך השדה, והנה קמה אלקמתי וגם נצבה והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי. ויאמרו לו אחיו המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו ויוספו עוד שנא אתו על חלמתי ועל דבריו. (בראשית לז, ה-ח)

אבן עזרא

וטעם הלא לאלקים פתרונים כי פתרון החלומות לה' הוא, כי הוא יודע העתיד, והראה בחלום מה יהיה למי שירצה, ואם אני אפתור אותו לטוב או לרע, לא יועיל ולא יזיק. ואחר שהדבר כן, ולשם פתרון כל החלומות אל תחושו שתספרו חלומותיכם לי. (אבן עזרא בראשית מ, ח) . ראב"ע אומר כי אפילו הפתרון ניתן על ידי ה' לפותר, ואין כאן שום התערבות מהותית של האדם, מלבד נכונותו להקשיב ולהוות כלי להעברת המסר.

רמות נבואה שונות בחלום

אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. לא כן עבדי משה...פה אל פה אדבר בו (במדבר יב, ו-ז)

הרמב"ם: " הנביאים מעלות מעלות הן. כמו שיש בחכמה חכם גדול מחברו כך בנבואה נביא גדול מנביא - וכולן אין רואים מראה הנבואה אלא בחלום חזיון הלילה. " (הלכות יסודי התורה ז, ב)

" כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום ונתן אליך אות או מופת. ובא האות והמופת אשר דבר אליך לאמור: נלכה אחרי אלקים אחרים אשר לא ידעתם ונעבדם. לא תשמע אל דברי הנביא ההוא או אל חולם החלום ההוא, כי מנסה ה' אלקיכם אתכם לדעת הישכם אהבים את ה' אלקיכם בכל לבבכם ובכל נפשכם. אחרי ה' אלקיכם תלכו ואתו תיראו ואת מצוותיו תשמרו ובקולו תשמעו ואתו תעבדו ובו תדבקון. (דברים יג, ב-ה)

כללו של דבר: לא לפי מפתח וכללים קבועים וכתובים מראש פותר האדם מישראל חלומות, אלא הא-ל מגלה, באופן חד פעמי את הפתרון, ובכך נשמרת הגישה הנבואית ההתגלותית.

חלומות נבואיים לכלל האדם

חמשה אחד מששים, אלו הן: אש, דבש, ושבט, ושינה, וחלום. אש - אחד מששים לגיהנם, דבש - אחד מששים למן, שבת - אחד מששים לעולם הבא, שינה - אחד מששים למיתה, חלום - אחד מששים לנבואה. (ברכות נו, ב)

אמר רבי יוחנן: השכים ונפל פסוק לתוך פיו - הרי זה נבואה קטנה.
תנו רבנן, שלשה מלכים הם: הרואה דוד בחלום - יצפה לחסידות, שלמה - יצפה לחכמה, אחאב - ידאג מן הפורענות. שלשה נביאים הם: הרואה ספר מלכים - יצפה לגדולה, יחזקאל - יצפה לחכמה, ישעיה - יצפה לנחמה, ירמיה - ידאג מן הפורענות. שלשה כתובים גדולים הם: הרואה ספר תהלים - יצפה לחסידות, משלי - יצפה לחכמה, איוב - ידאג מן הפורענות. שלשה כתובים קטנים הם: הרואה שיר השירים בחלום - יצפה לחסידות, קהלת - יצפה לחכמה, קינות - ידאג מן הפורענות. הרואה מגלת אסתר - נס נעשה לו. (ברכות שם)

הרב קוק מפרש את הדרגות השונות בנבואה ובחלימה, ומבהיר את חזון העתיד:
החלומות הגדולים יסוד העולם הם. המדרגות שונות הן. חולמים הם הנביאים, בחלום אדבר בו. חולמים הם המשוררים בהקיץ... חולמים אנו כולנו בשוב ה' את ציון. הגסות של החיים החברתיים, בהיותם שקועים רק בצדם החומרי, נוטלת את אור החלום מן העולם... (אורות הקודש א, עמוד רכו). הרב קוק מסביר שההסמלה והערפול הקיימים בחלומות הנם הודות לכניעה בפני מציאות מוגבלת, חומרית ויומיומית. החלום החופשי פורץ מציאות זו ומאפשרת התעלות אל דרגת נבואה בחלום.

אמר רבי חנן: אפילו בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת - אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר: כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה כי את האלקים ירא. (ברכות י, ב)

אמר ליה רב אחא לרב אשי: שמתיה ושרו ליה בחלמיה מאי? (נידוהו והתירו לו בחלום מה דינו של החולם), אמר לו: כשם שאי אפשר לבר בלא תבן, כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים (נדרים ח, ב)

8. הגישה ה'סתמית'

"אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלקים, כי האלקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. כי בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים." (קהלת ה, א-ב)

בתוספתא:

אדם שהיה מצטער איכן מעשר שיני של אבא, בא איש חלום אמרי לו כך וכך הן במקום פלוני הן זה היה מעשה ומצאו שם מעות ובאו ושאלו את חכמים ואמרו הרי אילו חולין שדברי חלומות לא מעלין ולא מורידין. (תוספתא, מעשר שני ה, ט)

9. הרמב"ם בהתייחסותו לחלום קישרו לכוח הדמיון, הנמנה בין חמש כוחות האדם. וכך הוא **כותב:** והחלק המדמה - הוא הכוח אשר יזכור רישומי המוחשים אחר העלם מקרבת החושים אשר השיגום וירכיב קצתם אל קצתם ויפריד קצתם מקצתם, ולזה ירכיב זה הכוח מן העניינים אשר השיגם עניינים אשר לא השיגם... כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באויר וכו' והרבה מאלו הנמנעות ירכיבם הכוח המדמה... (שמונה פרקים, פרק א)

10. תפקיד נפש האדם כמחולל החלום

ניתן להצביע על כך שבחירתו החופשית של האדם ומעשיו עשויים להשפיע על פרשם של החלומות. שמואל בחולמו חלום רע היה אומר "חלומות השווא ידברו", אולם כשהיה חולם חלום טוב מיד היה אומר "וכי חלומות השווא ידברו?" (ברכות נה, ב). כלומר, שמואל מרמז לחשיבות הפשר שהאדם מעניק לחלום.

"כל החלומות הולכים אחר הפה שנאמר: ויהי כאשר פתר לנו כן היה" (שם).